

XI

Було вже по великодні.

Озимина зеленіла тут і там у яснішій і темнішій зелені і відбивалася весело від непоораної ще ріллі.

Івоніка трохи припізнівся з оранням. Не вспів покінчити всього на час. Не міг сам зі всім упоратися, і хоч Сава живо при всім помагав, все-таки недоставало Михайлових рук. Орання затяглося і, що найгірше, оранося лише одною парою волів.

Тяжко було сеї весни.

Роздумуючи над землею і своїм хлопцем, гадав Івоніка те саме, що Михайло, лише іншими словами. Тисячі обгорілих рук склалися на те, аби очистити тяжку залізну зброю, міцні, молоді, годні руки, а земля лежала облогом... Тому збиралися що другої днини смутні хмари під небом і воліклися жалібно то сюди, то туди над занедбаною землею...

.....
Марійка засівала капусту.

Взяла найбільший горнець, який лише був у неї в хаті і в яким на пущення варила завсіди капусту зі свининою, наповнила його дрібненькою, неначе ситом пересіяною землею, перемішала її з насінням і засівала на двох грядках на розсаду. Так звичай велів.

Такі великі мали бути опісля й головки капусти, як он той горнець. Коли в нім варилося на пущення і не було стільки людей, аби те все поїли, вона висипувала на їду худобі. Розходилося, головне о те, аби в тім горшку варилося.

Сава помагав їй при роботі.

Чинив се трохи злінива й мовчки. Але вона була рада, що мала його цілу днину дома, а тепер при собі, й не робила вже йому докорів. Починала вже вірити в те, що все говорив Івоніка, що як Сава, взявшись раз до праці, полюбить землю, не відвернеться більше від неї. Тоді й Рахіра вишумить йому з голови. Тоді буде міг вибирати між Рахірою або землею. Одначе коли б хотів при своїм остати, то на них усіх спав би великий гріх. Се ж був би нечуваний гріх, аби він узяв за жінку таку близьку своячку. Того вона не хоче дожити. Не дай боже! Не дай, господи, дожити такої хвили!..

.....
— Тамтих літ помагав мені Михайлик розсаду засівати, а тепер ти рятуєш мене! — почала поважно, вештаючись коло грядок і сина.

Він не обзивався.

— Ніби ти не міг би мені все отак помагати, як він? Так, приміром: як він тепер на Великдень дома був, такий чемний та красний, як капітан! І зараз заглянув у всі закутки, чи все в порядку й чи все так, як за його часів бувало. Може, ні!

Він усе ще мовчав.

— Мені аж світ роз'яснився, як я його побачила! — тягла вона дальше, незважаючи на те, що він не відповідає їй ні одним словом. — Лише бог один знає, скільки ночей я через нього переплакала і як мені його смуток, мов камінь, на серці лежав. Але богу дякувати, що я бодай його виділа! Що знаю, що здоровий і живий! Коби я ще того діждалася, аби вернув додому, та й тоді хоч най мене бог святий в землю спряче!

Зітхнула...

По якійсь хвилині, під час якої гладила заєдно рукою грядки сюди й назад, почала знов:

— Але коли діждуся вже того? Тепер прийде знов хіба аж восени, може, дістане урльоуп по маневрах, а як ні, то аж на різдво... На святу неділю хоче тато до нього йти.

— Чого? — спитав Сава і глянув на неї похмуро, скося.

— Так! Аби тішився!

— Аби тішився! — повторив Сава глумливо і більше до себе. Голосніше додав: — Він дасть йому, певно, і грошей, а ви пішлете йому печену курку?

Вона глипнула на нього.

— А тобі жаль за тим? Дякуй богу, що ти дома зимну мамалигу їси! Доста йому того, що він із хати пішов! Чекай, прийде ще й на тебе черга, то й ти переситишся тим добром, що він!

— А сього ви хотіли б якнайскорше діждатися, не правда? — спитав він, і його позір, що вічно немов гойдався, повис на ній. Здавалося, він сам розірвав гать, що здержувала досі наплив слів.

— Мой, мой, мой! — клякнула вона і збила руками. — Дивися, що він мені співає! А врешті, ти гадасш, для тебе було би зле, якби ти пішов? Га? Михайло каже, що не одного навчишся там. Тяжко там, каже, водно гаруй, не знай ні себе, ні землі своєї! Про тата та маму забувай, а науку їх пам'ятай, але вчишся та світу видиш! Для Сави було би добре в жовнірах, казав, його чорна п'явка відпала би там від нього!

Сава дивився через хвилику мовчки на неї; його очі збільшили у холоднім, страшнім полиску й набрали виразу, що не мав нічого спільного з його ніжними, дитинячими чергами. Ледве що можна б було як-так означити. Щось незглибимого розігралося в тих очах, мов вічна, нерозв'язана гадка, на яку він сам не знав би відповісти.

— Він се казав? — спитав.

— Аякже! Він видить, як вона тягне тебе в нещастя, як тобі яма отвирасться. «При війську, — каже, — покинула б вона його, як пропасниця!»

— Най він на себе дивиться, а до мене най не мішається! — відповів хлопець неприязно. В його груді мов грім закрався, так дзвенів його голос. — Я не дивлюся в той бік, де він парубочить! Я не дивлюся, з ким він любиться!

— Він не має жодної, то й не маєш чим журитися! Він хлопець чемний, і кождий газда в селі дав би за нього із щирої душі свою доньку!

— Гай, гай! Будемо видіти, що він вам за чічку додому приведе! Ви перші будете собі з люті кулаки гризти!

— Будемо видіти!

— Будемо видіти!

— Коби ти таку вибрав, яку він собі вибере! Я б насліпо тебе перехрестила! Та коби мені вже дома! Але я тобі кажу, бо хто оце тобі скаже, як не я! Чужі не скажуть тобі, що й тато не раз казав: «Як не кинеш Рахіру, то не дістанеш ані грудки землі!» Оце я тобі кажу! А що ти варт без землі? Га? Та й як ти гадаєш, небоже? Ми тяжко працювали, заки доробилися сеї землі. Твій тато небагато взяв за мною, решту ми самі доробилися. З рання до вечора тягли, мов у плузі. Ледве що настала свята неділенька, що руки опустилися на спочинок, уже знов треба було запрягатися до плуга. Ми робили коло залізниці під лісом. Місця, якими вона біжить, були багністі, і їх треба було висушувати й нову землю навозити, Гай, гай! що ти знаєш, сарако, як я вас вигодувала! Ти гадаєш, я прохолодила собі коли губи краплею молока? Чи я з'їла коли ячка? Чи виділа коли кришку м'яса? Вороги мої най би завсіди такі ситі були, як я була сита і твій тато в той чорний час. Молоко я продавала, клала крейцарик до крейцарика, і продавала ячка, і прятала крейцарики, і воно тривало якийсь час, заки ми оцього доробилися, що маємо. Якби оця земля могла говорити, то вона б тобі розказала, скільки нашого поту вона заважила. Мої крижі пірвалися, бо я день у день тачками возила глину, а твого тата сам бог урятував, що не потонув там у багнах, в яких бабрався день і ніч, вичерпуючи його ненастанно. І десять разів на днину бігала я додому та дозирала за вами й за хатою, лише бог один знає, як я не раз із голоду скавуліла! Але зложеного

крейцарка ми не дотикалися. Аби я раз булочку собі купила, то й то ні! А тепер, коли нам бог допоміг доробитися оцеї землі, в яку ми втопили свої роки, свої дні і кровцю свою, коли ми тішилися, що вона перейде у руки наших дітей, і вони як святу ікону рано й увечері цілуватимуть, тепер мало б таке чортище, як Рахіра, топтати ту землю і годуватися нею?.. Рахіра мала би годуватися кривавою працею твоєї мамки і твого тата?.. Ади, видиш мої руки? — сказала, піднявши дико свої худі, як патики, руки. — Які вже слабкі та недужі; але оцими руками задавила б я її на місці, якби вона поважилася ступити на ту землю. Пам'ятай, — ніколи!

Її очі набрали такого ненависного, завзятого виразу, що її звичайно ніжне й лагідне лице на хвилю відражаюче споганіло. Одначе в тій хвилі виступила велика подібність між матір'ю і сином і зілляла їх неначе в одно єство.

— Ніколи, кажу тобі! Ані я, ані тато не допустимо до сього! Доки ми живі, ніколи! Ми не на гріх працювали! Не на кривавий гріх, що ще за гробом по людях ходить, синку! Вона випиває твій розум і висисає твою добру долю, як опириця!

— Чи я жадаю від вас землі? — спитав він із непевним поглядом, переляканий її рішучими, ненавистю палаючими словами. — Я не жадаю від вас ані крихітки землі! Держіться вашої землі, а я зроблю, що мені схочеться!

— Іди, іди! — кликнула вона глумливо. — Наведи сорому на нас та на нашу хату, аби ми живцем у землю позападалися! Але ціле село, всі люди будуть знати, чому Івонічин Сава не дістав ані кришки землі! Враз із циганкою Рахірою буде він кукурудзи в полі добрим людям красти, буде кулешку з них собі й їй варити і з нею на зарібок ходити по чужих людях та по Бессарабії. Отаке жде його, як йому миліша циганка-відьма від тата й мамки й від землі, що його вигодувала! Ей боже! — застогнала відтак та так уже тяжко, неначеб грім із самою землею зсунувся тягарем на неї і здавив її живцем. — Такого діждалася я на свої старі літа за свою криваву працю, за свою криваву муку, господи милосердний! Гадину зродила моя сестра, замість дитини; а вона затроїла мою дитину, затроїла її душу й оглушила й осліпила її. Але й вона колись згине, і довго буде вона конати! Мої сльози і прокльони не дадуть їй умерти. Я тобі се кажу, й ніхто тобі сього не скаже, лише тато та й мама. Чужі тішаться нещастям чоловіка. Та й що вартує Григорій у селі? Хто Григорій?.. Жебрак, розбійник і злодій! Його хата, як той випорожнений штубей, і добре, що засунувся з ним геть аж під ліс. Там ніхто не видить і не чує його. Неначе село сплюнуло ним туди. Так. Се я кажу тобі. Се я кажу тобі! — Вона цілком утомилася безперервним напливом слів, і їй неначе щось віддих заперло. — Се я тобі кажу! Се тобі твоя мама каже! Ніхто не буде мати для тебе більше розуму, як тато та й мама... тато та й мама, та й бог святий...

Відітхнула з цілої груді й, застогнавши, вмокла. І він мовчав. Навіть очей не підвів до неї. Механічно роздроблювали його пальці грудки землі на грядках, і здавалося, що мати виговорила всі ненавистю переповнені слова до якоїсь особи, що стояла оподалік. Що діялося в його нутрі? Се було б тяжко сказати! По нім не було нічого знати. Здавалося, немов зацікавив уже зараз по її перших словах... Надійшов Івоніка з батоном.

— Боже помагай, Маріє! — кликнув. — Чи ти вже готова з грядками? Я потрібую Сави!

— Чи я його коли спирала тобі? Най іде!

— Ходи, Саво!

Сава опустив грудки, так як тримав їх у руках, мов автомат, не роздробивши, на землю, і пішов за батьком, що звернувся до плуга, який лежав далеко від бурдея на загоні.

Саме в тій хвилі перебіг великий заєць, може, сто кроків від хлопця скісно через поле.

Предивна зміна зайшла тут із хлопцем. Здавалося, неначе в одній хвилі забув він усе. Його очі замиготіли зимним, неприязним блиском, і миттю пірвав він камінь у руки. Ледве Івоніка міг угадати, що він задумує. Пігнав уже полем за звіриною.

— Лиши, Саво, тепер заборона на зайці! — кликнув за ним услід батько, вгадавши вже його

намір.

— Саво! г-е-й! тепер заборона!

Мовчання.

— Саво! г-е-й!

Надармо.

В довгих, сміливих скоках, еластичний, мов тигр, погнав полем. Відтак, зігнувшись вдвоє, розмахнув сильно рукою... щось забриніло у воздуху, і камінь полетів у рівнім, мов нитка, напрямку низько понад землею і влучив із цілою силою зникаюче звіря. Воно погнало ще кількома довгими скоками вперед, перебігло крізь шанці, скочило, майже підкинене самою землею, вгору й перевернулося додолу.

Кілька хвилин пізніше притягнув хлопець звіра за задні ноги за собою. З носа звірини капала кров. Хлопець був блідий і сапав. Його очі миготіли передшим блиском, а вираз його обличчя був глибоко поважний.

— Пощо ти вбив зайця? — гнівався Івоніка. — Ти ж знаєш прецінь, що вони тепер недобрі. Що тепер заборона! Га?

Хлопець не відповідав нічого. Сопів, як передше, дивно, майже по-звірячому, і шпурнув убитим зайцем геть далеко.

— До чого ти його вбив? — повторяв обурено і гнівно батько, притупуючи ногою. — Будеш їсти печеню з нього, чи що?

— Бо так! — відповів Сава втомлено. В дійсності не знав, пощо вбив його. Якесь «щось» у нім приказало йому те вчинити. Так йому все бувало, коли заздів де якого зайця, як йому яка пташина чим в око впала або яке інше незначне звірятко. Тоді мусив їх мати...

Недовго по тім пішов із батьком до плуга. Орав до пізнього вечора, і здавалося йому, немов не орав ніколи з такою охотою, як того дня.